

**แนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาการจัดการ
ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม:
มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมือง**
Concepts and Theories to Study Natural
Resource and Environment Management:
On the View of Political Economic

เพ็ญนภา สอนทอง *

บทคัดย่อ

บทความนี้ได้เสนอแนวคิดและทฤษฎีในการศึกษาการจัดการ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมภายใต้มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมือง ประการแรก ได้นำเสนอแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง (political ecology) เป็นแนวคิดวิเคราะห์เชิง วิพากษ์ชนชั้นในความสัมพันธ์เชิงอำนาจของผู้กระทำกรต่าง ๆ ในสังคมรวมเข้ากับ หลักการเชิงนิเวศวิทยา ประการที่สอง เสนอแนวคิดความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม (environmental conflict) ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมเป็นผลมาจากปิดกั้นทรัพยากร โดยการจัดสรรของรัฐหรือชนชั้นนำทางสังคม เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ปัญหาทางสิ่งแวดล้อมจึงเป็นปัญหาทางการเมืองเมื่อกลุ่มท้องถิ่นแทรกแซง ควบคุมทรัพยากร ของกลุ่มหรือทรัพยากรส่วนรวมโดยอิทธิพลอำนาจการจัดการในการพัฒนาโดยตัวแทน รัฐ หรือบริษัทเอกชน ความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศที่อยู่จึงเปลี่ยนแปลงมาสู่

* อาจารย์ประจำคณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏสุราษฎร์ธานี (A lecturer of Faculty of Humanities and Social Sciences, Suratthani Rajabhat University) Email: pennapa.sru@gmail.com

การอนุรักษ์หรือนโยบายการพัฒนาทรัพยากรโดยรัฐ (conservation or resource development policy) ความขัดแย้งที่เกิดขึ้นจึงเกี่ยวข้องกับสิทธิการใช้ทรัพยากร สิทธิการเข้าถึง (access rights) สิทธิในการเก็บหา (withdrawal rights) สิทธิการจัดการ (management rights) สิทธิในการกีดกัน (exclusion rights) และสิทธิในการถ่ายโอน (alienation rights) จากการเปลี่ยนแปลงนโยบายการอนุรักษ์และการพัฒนา ประการสุดท้าย เสนอประเด็นของงานวิจัยสิ่งแวดล้อมที่จำเป็นต้องศึกษาเพื่อเข้าใจและแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อมอันจะนำไปสู่ความยุติธรรมทางสังคมและความยั่งยืนทางนิเวศ

คำสำคัญ : นิเวศวิทยาการเมือง, การจัดการทรัพยากร, ความขัดแย้งทางนิเวศ, เศรษฐศาสตร์การเมือง

Abstract

This article presented the Concepts and Theories to study natural resource and environment management by using the view of political economic. First of all it presented concept of Political Ecology which was an critical analysis on racist power relations of the political objects and actors with ecology concept. Secondly it presented the concept on Environmental Conflict, the conflict on environment which was the result from natural resource blocking by government allocated or social leader. It was the conflict among genders, class, or ethnicity. The environment problems were political problems when the local groups of people were intervened and controlled the natural resource or environment of the group of people by using the power in managing through the government representative or the private companies. The conflict between community and ecology system was changed to conservation or environment development policy by government. So the conflict was involved with the rights of using environment, access rights,

withdrawal rights, management rights, exclusion rights, and alienation rights. This was from the change of conservation and development policy. Finally it was to raise the topic of the research on the environment to study and solve the environment problems which would bring to social justice and sustainable ecology.

Keywords: Political Ecology, Resources Management, Environmental Conflict, Political Economic

1. บทนำ

เศรษฐศาสตร์การเมือง (political economic) เป็นระบบคิดที่ชัดเจนในคริสต์ศตวรรษที่ 17 ในยุคของการต่อสู้ระหว่างทุนนิยมกับศักดินานิยมในยุโรป ผู้บุกเบิกทฤษฎีที่สำคัญเป็น นักเศรษฐศาสตร์ของทุนนิยมคือ อาดัม สมิท และเดวิด ริคาร์โด วิธีการวิเคราะห์ของ นักเศรษฐศาสตร์ทุนที่เน้นแต่สิ่งของและวัตถุภายใต้สมมติฐานที่ว่า “มนุษย์เป็นสัตว์เศรษฐกิจ” (homo economic) มุ่งแสวงหาผลประโยชน์ส่วนตัวสูงสุดไม่อาจทำให้เข้าในสังคมได้ อีกทั้งอาจทำให้เราไม่อาจมองเห็นความจริงได้ทั้งหมด เศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้กลายเป็นอุดมการณ์หนึ่งในการครอบงำสังคมโดยทฤษฎีเศรษฐศาสตร์กระแสหลักได้กลายเป็นเครื่องมือสำคัญอย่างหนึ่งของผู้มีอำนาจในสังคมในการสร้างคำขวัญและวาทกรรมที่ก่อให้เกิดความสับสนคลุมเครือหรือปิดบังความจริงในการวิเคราะห์การเปลี่ยนแปลงของสังคม คาร์ล มาร์กซ์ และเฟเดอริก เองเงิลส์ เป็นนักคิดคนแรก ๆ ที่ไม่พอใจต่อวิธีการวิเคราะห์ดังกล่าวและมีส่วนสำคัญในการลงมือปฏิบัติความคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเสียใหม่ มรรควิธีเศรษฐศาสตร์การเมืองของมาร์กซ์ สรุปได้ว่า

1) เศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่จะศึกษาความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลทั้งหลายและใช้วิธีการศึกษาหาสาเหตุที่แท้จริงในประวัติศาสตร์ ตัวแปรที่ใช้อธิบายสาเหตุต่าง ๆ จะมองที่ตัวมนุษย์เป็นสำคัญ โดยวิธีการศึกษาจะใช้เหตุผลและ

หลักฐานในทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการพิสูจน์ทฤษฎีและใช้อธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้น

2) การศึกษาของเศรษฐศาสตร์การเมืองจะพยายามศึกษาและสังเกตการพัฒนาของสังคมทั้งสังคมในแง่ที่เป็นหน่วยรวม โดยมุ่งไปที่ความสัมพันธ์ระหว่างส่วนประกอบต่าง ๆ ของสังคมในด้านความสัมพันธ์ทางการผลิตและความสัมพันธ์ทางการเมือง

3) การศึกษาเศรษฐศาสตร์การเมืองเน้นที่การวิพากษ์ (critical science) ซึ่งมองวิถีการผลิตแบบทุนนิยม ทฤษฎีสินส่วนบุคคล แรงงาน กำไร ฯลฯ ในแง่ที่เป็นปรากฏการณ์ทางประวัติศาสตร์และมุ่งชี้ให้เห็นถึงลักษณะความเป็นไปและแนวโน้มของระบบทุนนิยม

มรรควิธีเศรษฐศาสตร์การเมืองของมาร์กซ์ จึงประกอบด้วยหน่วยวิเคราะห์ที่สำคัญ 3 ส่วน คือ หนึ่ง การวิเคราะห์ส่วนรวมทั้งหมด (totality) สอง การวิเคราะห์ในเชิงประวัติศาสตร์ (historical development) และสาม การวิเคราะห์ที่เน้นความขัดแย้งและการเปลี่ยนแปลง (conflict and change) (กนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2550:7-8)

การวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้นการวิพากษ์ (critical analysis) เป็นการปฏิเสธหรือไม่ยอมรับต่อการอธิบายปรากฏการณ์ที่เป็นอยู่ในสังคม โดยต้องการเน้นให้มีการตั้งคำถามต่อข้อสรุปต่าง ๆ ที่เราได้รับตกทอดมาจากอดีต เป็นกระบวนการคิดของปลอมออกจากของจริง หรือเป็นการแยกปรากฏการณ์ออกจากเนื้อแท้ ซึ่งในที่สุดแล้ว การวิพากษ์อย่างถึงที่สุดก็จะนำไปสู่ความจริงที่เป็นแก่นแท้ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เรามองเห็น

การวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้นการวิเคราะห์แบบองค์รวม (holistic and totality) การวิเคราะห์นี้ไม่ได้ให้ความสำคัญหลักที่ปัจเจกชนหากแต่เน้นความสัมพันธ์ทางสังคมระหว่างบุคคลต่าง ๆ ที่ทับซ้อนกันอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นด้านเศรษฐกิจ การเมือง สังคม วัฒนธรรม ศาสนาและอุดมการณ์ ทั้งนี้เนื่องจากปัจจัยต่าง ๆ ในระบบเศรษฐกิจมีความเกี่ยวพันร้อยรัดกันเป็นระบบ

การวิเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองที่เน้นการวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์ (historical analysis) การวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เป็นสิ่งที่ยืนยันแก่เราว่า สังคมมี

พัฒนาการ มีการเคลื่อนไหวและมีการเปลี่ยนแปลงหรือมีพลวัต (dynamic) มิใช่สังคมที่หยุดนิ่งอยู่กับที่ (static)

การวิเคราะห์ที่เน้นความขัดแย้งและการขัดกัน (conflict and contradiction) การวิเคราะห์ความขัดแย้งและการขัดกันเป็นการปฏิเสธเรื่องความสมดุลหรือความราบเรียบของสังคม หากเชื่อว่าพัฒนาการของระบบสังคมนั้นเกิดจากพลังผลักดันที่มีลักษณะเกี่ยวข้องกับความขัดแย้งและการต่อสู้ระหว่างปัจจัยที่ขัดแย้ง ความขัดแย้งเกิดขึ้นในลักษณะใดบ้าง สามารถแก้ไขได้ภายในระบบสังคมหรือไม่หรือเป็นปัญหาเชิงโครงสร้าง (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์ และกนกศักดิ์ แก้วเทพ, 2550: 4-6)

ในบริบทสิ่งแวดล้อมจากกระแสประชาคมโลกที่ไร้ความสามารถในการแก้วิกฤตสิ่งแวดล้อม ผลกระทบจากการพัฒนาสร้างความเสี่ยงทางนิเวศและส่งผลกระทบต่อสุขภาพของมวลมนุษยชาติอย่างเสมอหน้า การประชุมสหประชาชาติว่าด้วยสิ่งแวดล้อมและการพัฒนาครั้งแรกหรือการประชุมสมัชชาโลก ริโอ เมื่อ 3-14 มิถุนายน 2535 ที่กรุงริโอ เดจาเนโร เป็นปฐมบทของวาระสีเขียวและการพัฒนาที่ยั่งยืน ปฏิญญาริโอ (Rio declaration) และเป็นเป้าหมายการพัฒนาห้าสหัสวรรษ (Millennium development goal: MDGs) ที่สำคัญคือความเสมอภาค เท่าเทียม ความยุติธรรมทางเศรษฐกิจ สังคม สิ่งแวดล้อมและทรัพยากรจากผลกระทบของโลกาภิวัตน์ ที่จำเป็นต้องแก้ไขเร่งด่วน ด้วยเงื่อนไขข้อว่าการกิน การใช้และการผลิตที่ไม่ยั่งยืนกำลังก้าวล่วงความสามารถในการรองรับการตอบสนองของระบบสนับสนุนการดำรงอยู่ของระบบนิเวศโลก การต่อสู้แย่งชิงทรัพยากรที่กำลังเสื่อมโทรม การแย่งชิง แย่งใช้ นำไปสู่ความยากจนทุกข์ยากทางเศรษฐกิจ ความขัดแย้งทางสังคมและการเมือง ความไม่มั่นคงทางนิเวศที่ส่งผลกระทบย้อนกลับต่อความไม่ยั่งยืนทางนิเวศและความเป็นธรรมทางสังคม ประกอบกับนโยบายการพัฒนาสิ่งแวดล้อม ทรัพยากรและการพัฒนาในอดีตตั้งอยู่บนหลักการและเหตุผลระหว่างกระบวนการทัศน์การพัฒนาบนความเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจกับกระบวนการอนุรักษ์ โดยมีคำถามว่า “จะเลือกคนหรือเลือกสิ่งแวดล้อม” (จิราภรณ์ คชเสนี, 2556) และในที่สุดทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมจึงตกเป็นจำเลยของการพัฒนาเพื่อหาประโยชน์ในการสร้างความมั่นคง มั่งคั่งทางเศรษฐกิจของประเทศ โดยถลุงการใช้ทรัพยากรบนฐานคิดที่เชื่อว่าบริหารจัดการ

ทรัพยากรควรกำหนดระบบกรรมสิทธิ์เอกชนหรือส่วนบุคคลและระบบการออกกฎหมายบังคับโดยรัฐ เพราะเห็นว่ายังไม่มีระบบอื่นที่ดีกว่า ทำให้นโยบายรัฐที่ผ่านมาจึงยอมรับระบบกรรมสิทธิ์เพียงสองแบบ คือกรรมสิทธิ์เอกชน (private property) และกรรมสิทธิ์ของรัฐ (state property) ขณะที่ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งประกอบไปด้วย ภูเขา ดิน น้ำ ทะเล ป่า เป็นทรัพยากรส่วนรวมที่ทุกคนสามารถเข้าถึงและใช้ประโยชน์ได้ ดังนั้นในระบบกรรมสิทธิ์เอกชนการได้สิทธิ์ของคน ๆ หนึ่งเท่ากับกีดกันสิทธิ์ของบุคคลอื่นในสิทธิ์ที่พึงมีจึงนำไปสู่ความขัดแย้งในสังคม

การศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม : มุมมองเศรษฐศาสตร์การเมืองในบทความนี้ เป็นการนำเสนอแนวคิดทางเศรษฐศาสตร์การเมืองเพื่อวิเคราะห์ปรากฏการณ์ของการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประกอบด้วยแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองและแนวคิดความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นแนวคิดที่วิเคราะห์ความสัมพันธ์อย่างอำนาจกับระบบนิเวศหรือชีวิตของคนในทรัพยากรที่มีอิทธิพลของอำนาจทางการเมืองของผู้กระทำการในระบบ (the political objects and actors) หรืออำนาจในความสัมพันธ์ทางการเมืองผลิตกับความสัมพันธ์ทางการเมือง (power relations) จะช่วยให้เห็นว่าใครได้ ใครสูญเสียประโยชน์ ซึ่งเป็นเงื่อนไขนำไปสู่ความขัดแย้งในทรัพยากร แนวคิดความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม เป็นแนวคิดที่เกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรซึ่งเป็นผลมาจากปิดกั้นทรัพยากรโดยการจัดสรรของรัฐ บรรษัทหรือชนชั้นนำทางสังคม ส่งผลให้เกิดเป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม (genders, class or ethnicity) ซึ่งเป็นปัญหาทางการเมือง

2. แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์ในการศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมที่เกิดขึ้นในช่วงทศวรรษ 1980 มีจุดเริ่มต้นจากความรุนแรงทางสิ่งแวดล้อมที่มีมากขึ้นโดยเฉพาะ ในประเทศโลกที่สามที่สามารถถกเถียงกันถึงสาเหตุของความเสื่อมโทรมของระบบนิเวศและสิ่งแวดล้อม เป็นกระบวนการทัศน์ใหม่ใน

การศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างปัญหาสิ่งแวดล้อมกับพัฒนาการทางเศรษฐกิจและการเมือง

Robbins (2012: 15-16) ได้สรุปนิยามและเป้าหมายของนิเวศวิทยาการเมืองจากนักคิดที่สำคัญ ได้ว่า

- Lockburn & Ridgeway (1979) ซึ่งให้เห็นว่าแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองใช้อธิบายการเคลื่อนไหวทางสิ่งแวดล้อมในสหรัฐอเมริกา ยุโรปตะวันตกและในประเทศอุตสาหกรรมอื่น เป้าหมายเพื่ออธิบายความสัมพันธ์ของสิ่งแวดล้อมในเมืองและชนบทจากการจัดการที่ผิดพลาดของบริษัทและรัฐ

- Blaikie & Brookfield (1987) นิยามนิเวศวิทยาการเมืองขยับไปสู่วิภาษวิธีระหว่างสังคมและทรัพยากรที่ดินกับชนชั้นและกลุ่มสังคมของพวกเขา เป้าหมายเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงในข้อจำกัดท้องถิ่นและทางเลือกท้องถิ่นภายใต้อำนาจเศรษฐศาสตร์การเมืองโลก ในโลกที่สามและบริบทท้องถิ่น

- Greenberg & Park (1994) สังเคราะห์เศรษฐศาสตร์การเมืองเรียกร้องถึงความจำเป็นที่ต้องเชื่อมการกระจายอำนาจกับกิจกรรมการผลิตและนิเวศ เป้าหมายเพื่อสังเคราะห์ประเด็นสำคัญเกี่ยวกับความสัมพันธ์ระหว่างสังคมมนุษย์ในการมองความซับซ้อนทางชีวภาพ ทางวัฒนธรรมการเมืองและนัยความจำเป็นของมนุษย์

- Peet and Watts (1996) นิยามอิทธิพลระหว่างนิเวศซึ่งเป็นรากฐานของสังคมศาสตร์และหลักของเศรษฐศาสตร์การเมือง เป้าหมายเพื่อการเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นใหม่จากความตึงเครียดและความขัดแย้งภายใต้วิกฤตการผลิต เพื่อความเข้าใจพื้นฐานจินตภาพและมุมมองชีวิตในบริบทการเมือง สิทธิการดำรงชีพ (livelihood entitlement) และความยุติธรรมทางสังคม (social justice)

- Hempel (1996) ศึกษาการพึ่งพิงหน่วยการเมืองและความสัมพันธ์สากลระหว่างหน่วยการเมืองกับสิ่งแวดล้อม เกี่ยวข้องกับผลกระทบทางการเมือง การเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม โดยสำรวจอธิบายระดับชุมชนปฏิบัติการทางการเมืองในพื้นที่โลกาภิวัตน์ในการตอบสนองท้องถิ่นและภูมิภาคและความเชื่อมโยงและความขาดแคลนในระดับภูมิภาค

- Watts (2000) นิยามความเข้าใจความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสังคม วิเคราะห์อำนาจในการเข้าถึงและควบคุมเหนือทรัพยากรและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เป้าหมายเพื่ออธิบายความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะอย่างยิ่งในแง่ของการต่อสู้ ความรู้ อำนาจและปฏิบัติการ รวมถึงการเมือง ความยุติธรรมทางสังคมและการบริหารจัดการ (Robbins, 2012: 16)

- Stott and Sullivan (2000) ระบุสถานการณ์ทางการเมืองซึ่งพลังประชาชนในกิจกรรม ซึ่งเป็นสาเหตุของความเสื่อมโทรมและการทำลายสิ่งแวดล้อมอย่างไม่มีทางเลือกอื่น โดยการค้นหาและสร้างกรอบใหม่ (reframing) ซึ่งยอมรับการอธิบายสิ่งแวดล้อม (environmental narratives) ผ่านสิ่งแวดล้อมสากลและวาทกรรมการพัฒนา (via international environmental and development discourses) เป้าหมายเพื่อแสดงมิติทางการเมืองจากเรื่องเล่าสิ่งแวดล้อม การรื้อถอนเรื่องเล่า (deconstruction) และแนวโน้มของการเสื่อมของการครอบงำ

อาจสรุปได้ว่าแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองเป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์ในการอธิบาย เปิดโปงปัญหาสิ่งแวดล้อม ขณะเดียวกันก็พยายามเสนอทางออกหรือมีเป้าหมายเพื่อนำไปสู่การแก้ไขหรือคลี่คลายและหาทางออกตลอดจนสร้างทางเลือกให้กับการแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม ดังนั้นเพื่อความเข้าใจแนวคิดเชิงทฤษฎีจึงมีกรอบในการทำความเข้าใจ ดังนี้

2.1 รากฐานของกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง

การผนวกเอาข้อพิจารณาทางด้านเศรษฐศาสตร์การเมือง ซึ่งเป็นแนววิเคราะห์เชิงวิพากษ์รวมเข้ากับหลักการทางนิเวศวิทยาที่ยึดหลักระบบนิเวศหรือชีวนิเวศ (biosphere) นิเวศวิทยาการเมืองจึงเป็นวิภาษวิธี (dialectic) ระหว่างสังคมมนุษย์กับธรรมชาติ ชนชั้น และกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม (Blaikie & Brookfield, 1987) เพื่อหาสาเหตุทางสังคมในปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับธรรมชาติที่ทำให้เกิดความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อมขึ้น เน้นความสัมพันธ์เชิงอำนาจของกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับตัวบุคคลหรือผู้กระทำการและกระบวนการเกิดขึ้นของการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมที่ได้ถูกหยิบยกขึ้นมาให้ความหมายหรือให้ความสำคัญ

(Blaikie, 1985; ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543: 22) โดยต้องรวมเอาตัวแสดงสำคัญหรือกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย (stakeholders) เข้าไปวิเคราะห์ด้วย ดังนั้นการศึกษาค้นคว้าสังคมและสิ่งแวดล้อมจึงต้องมองด้วยว่าผู้คนและกระบวนการมองของคนเหล่านั้นเป็นอย่างไรโดยการพิจารณาถึงความหลากหลายของความคิดและการต่อสู้ทางความคิด รวมถึงการวิเคราะห์วาทกรรม (discourse) เพื่อดูว่าปัญหาสิ่งแวดล้อมถูกสังคมกำหนดขึ้นอย่างไร (Blaikie, 1985; ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543: 23)

2.2 องค์ประกอบของกรอบแนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง

Bryant (1992) ได้สำรวจองค์ความรู้ในนิเวศวิทยาการเมืองในโลกที่สามโดยแบ่งองค์ประกอบหรือประเด็นการวิจัยตามกรอบแนวการวิเคราะห์เชิงนิเวศวิทยาการเมือง ออกเป็น 3 องค์ประกอบ คือ หนึ่ง แหล่งที่มาเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม ประการที่สอง ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร และประการที่สาม ผลสะท้อนทางการเมืองที่ตามมาจากการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม ซึ่งสามารถอธิบายได้ว่า

1) แหล่งที่มาเชิงบริบทของการเปลี่ยนแปลงทางด้านสิ่งแวดล้อม (contextual source of environment change) องค์ประกอบนี้เป็นความสัมพันธ์ระหว่างนโยบายรัฐ ความสัมพันธ์ระหว่างรัฐและทุนนิยม การศึกษาส่วนนี้ก็เพื่อสะท้อนถึงผลกระทบที่ปรากฏมากขึ้นของพลังผลักดันจากรัฐและนานาชาติในด้านสิ่งแวดล้อมของโลกที่ระบบเศรษฐกิจและการเมืองต้องพึ่งพาอาศัยกัน (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543: 23) นโยบายรัฐจึงมีอิทธิพลในปฏิสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งแวดล้อมในการกำหนดความสำคัญก่อนหลังและการปฏิบัติของรัฐบาล มีส่วนสำคัญในการกำหนดวาทกรรมทางสิ่งแวดล้อม เนื่องจากนโยบายรัฐเกิดจากผลของการแย่งชิงกันระหว่างคนกลุ่มต่าง ๆ ที่ต้องการกำหนดนโยบาย รัฐเปรียบเสมือนโรงละครที่ทรัพยากรกรรมสิทธิ์และอำนาจหน้าที่ต่าง ๆ มาประชันแข่งขันกัน กระบวนการกำหนดนโยบายของรัฐจึงรวมเอาความขัดแย้งทางสังคม และการต่อสู้ช่วงชิง ตลอดไปจนถึงผลประโยชน์ของรัฐเอง นโยบายสาธารณะที่ออกมาจึงเปรียบเสมือนแพ้ชนะของการ

ต่อผู้ดังกล่าว การพิจารณาของรัฐบาลยังไม่แยกออกมาโดด ๆ แต่ต้องพยายามเชื่อมโยงกับนโยบายอื่นด้วย (Bryant, 1992; ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543: 24)

2) ความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากร เป็นการศึกษาความสัมพันธ์ระหว่างสิทธิการเข้าถึงทรัพยากร (access rights) การต่อสู้ในท้องถิ่น (local struggle) และการเปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ (ecological transformation) ซึ่งให้ความสำคัญกับข้อจำกัดและโอกาสผู้ด้อยโอกาสอื่น ๆ ในสังคมต่อสู้เพื่อปกป้องสิ่งแวดล้อมที่วิถีชีวิตของพวกเขาต้องพึ่งพิง ทั้งนี้เพื่อให้เข้าใจความขัดแย้งในการเข้าถึงหรือสิทธิ ทั้งในแง่พัฒนาการทางประวัติศาสตร์และในปัจจุบัน การวิเคราะห์ความขัดแย้งในการเข้าถึงสิทธิ จะต้องวิเคราะห์เชิงประวัติศาสตร์เพื่อช่วยให้ตระหนักถึงความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรซึ่งเป็นรากฐานของการพัฒนาสังคมของมนุษย์ที่ก่อร่างสร้างตัวจากปัจจัยทางการเมือง สังคม และระบบนิเวศ (Bryant, 1992; ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543: 24) โดยความขัดแย้งในการเข้าถึงทรัพยากรส่วนหนึ่งของความสลับซับซ้อนของความขัดแย้งจากระบบกรรมสิทธิ์และสถาบันที่ควบคุมการเข้าถึงและใช้ทรัพยากร ที่มีสิทธิที่หลากหลายซับซ้อนทับซ้อนกัน ประกอบด้วยกรรมสิทธิ์ทั้งที่เป็นทางการและไม่เป็นทางการ ดังนั้น แนวคิดเกี่ยวกับระบบกรรมสิทธิ์ (property right regimes) จึงเป็นแนวคิดที่สำคัญประการหนึ่งของนิเวศวิทยาการเมือง เนื่องจากปัญหาสิ่งแวดล้อมเป็นความขัดแย้งในการอ้างสิทธิเพื่อประโยชน์ของแต่ละฝ่าย

ระบบกรรมสิทธิ์ตามแนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง หมายถึงโครงสร้างของสิทธิและหน้าที่ที่แสดงให้เห็นถึงความสัมพันธ์ระหว่างบุคคลกับผู้อื่นในเรื่องที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากร ความสัมพันธ์ในเรื่องสิทธินี้ คนกลุ่มหนึ่งจะได้รับการคุ้มครองสิทธิก็ต่อเมื่อผู้อื่นมีหน้าที่ให้ความเคารพสิทธินั้น กรรมสิทธิ์ หมายถึงสิทธิในผลประโยชน์ซึ่งได้มาจากหน้าที่ของผู้อื่นที่เคารพเงื่อนไขที่ปกป้องผลประโยชน์นั้น การมีกรรมสิทธิ์จึงหมายถึงการมีอำนาจควบคุมประโยชน์ที่เกิดขึ้นจากทรัพยากรนั้น (ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ, 2543: 26) ระบบทรัพย์สินเอกชนมีที่มาจากการมองว่าปัญหาประชากรตามแนวความคิดของ Malthus ที่มองว่าเติบโตในเชิงเรขาคณิต Hadin (1968) ซึ่งถือเป็น Neo-Malthusian มองว่าปัญหาประชากรมากเกินไป (overpopulation) ก่อให้เกิดปัญหามลภาวะกับสิ่งแวดล้อม เพราะคนจะถือประโยชน์ส่วนตนเป็นตัวตั้งเสมอเข้าไปสู่

การคิดว่าทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมเป็นกรรมสิทธิ์แบบส่วนรวม (the commons) จะต้องตกอยู่ในสภาพเสื่อมโทรมอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ เปรียบดังอุปมาเรื่องทุ่งหญ้ากับคนเลี้ยงสัตว์และสรุปว่า เสรีภาพในการใช้ทรัพยากรส่วนร่วมนำมาซึ่งความหายนะของทุกคน เพื่อแก้ปัญหาโศกนาฏกรรมของทรัพยากร (the tragedy of the common) การจัดการทางสังคมจึงต้องใช้มาตรการบังคับ (coercing) เช่น มาตรการทางกฎหมายและการเก็บภาษี ดังนั้นทางเลือกควรกำหนดระบบกรรมสิทธิ์เอกชนหรือส่วนบุคคลและระบบการออกกฎหมายบังคับเพราะเห็นว่ายังไม่มีระบบอื่นที่ดีกว่าและนี่คือผลพวงของปัญหามาสู่ปัจจุบัน

Ostrom and Schlager (1996) ได้แบ่งระดับความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร ออกเป็น 5 ระดับ คือ

- ระดับที่หนึ่ง สิทธิการเข้าถึง หมายถึงสิทธิในการเข้าไปกำหนดพื้นที่ทางกายภาพและได้รับประโยชน์จากทรัพยากร
- ระดับที่สอง สิทธิในการเก็บหา (withdrawal rights) หมายถึงสิทธิในการเก็บเกี่ยวผลผลิตจากทรัพยากร
- ระดับที่สาม สิทธิการจัดการ (management rights) หมายถึงสิทธิในการกำหนดกฎเกณฑ์แบบแผนการใช้ทรัพยากรโดยการทำให้ทรัพยากรนั้นอยู่ในสภาพที่ดี
- ระดับที่สี่ สิทธิในการกีดกัน (exclusion rights) หมายถึงสิทธิร่วมที่กำหนดว่าใครบ้างที่สามารถเข้าถึง และใครบ้างที่จะต้องถูกกีดกัน
- ระดับที่ห้า สิทธิในการถ่ายโอน (alienation rights) หมายถึงสิทธิในการขายหรือให้เช่ากับบุคคลอื่น

สิทธิในการเข้าถึงและสิทธิในการเก็บหาเป็นระดับของสิทธิทรัพยากรในในระดับปฏิบัติการ (cooperational-level) เช่น ถ้าหากชาวประมงมีสิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร พวกเขาที่ย่อมมีอำนาจในการเข้าไปจับปลาในเขตหาปลา โดยมีการกำหนดกฎระเบียบสำหรับชาวประมงที่ใช้สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร สิทธิในการจัดการคือสิทธิอำนาจในการควบคุมการใช้ทรัพยากรของผู้ที่มีสิทธิในการเก็บหา ผู้ที่มีสิทธิในการจัดการมีสิทธิอำนาจในการกำหนดกฎเกณฑ์ในการเก็บเกี่ยว อะไร เมื่อไร ที่ไหนและ

อย่างไรในการใช้ทรัพยากร สิทธิในการกีดกัน คือสิทธิอำนาจของผู้ที่มีสิทธิในการเข้าถึง โดยผู้ที่มีสิทธิในการกีดกันมีอำนาจในการกำหนดคุณสมบัติบุคคลในการเข้าถึง ทรัพยากรและสิทธิในการถ่ายโอนคือสิทธิในการยินยอมให้ผู้มีสิทธิสามารถเคลื่อนย้าย ส่วนหนึ่งส่วนใดหรือทั้งหมดในการตัดสินใจร่วมไปยังบุคคลหรือกลุ่มอื่น ระดับสิทธิทั้ง 5 ระดับอาจจะเป็นอิสระต่อกัน เช่น ผู้มีสิทธิในการเข้าถึงอาจไม่มีสิทธิในการเก็บหา ผู้มีสิทธิในการเก็บหาอาจไม่มีสิทธิในการจัดการ ผู้มีสิทธิในการจัดการอาจไม่มีสิทธิในการกีดกันและผู้มีสิทธิในการกีดกันอาจไม่มีสิทธิในการถ่ายโอน ซึ่ง Ostrom & Schlager เรียกผู้มีสิทธิในลักษณะนี้ว่า “proprietor” และผู้มีสิทธิครบทั้ง 5 ระดับเท่านั้นจึงจะเป็นเจ้าของทรัพยากร (owner)

ตารางที่ 1: ระดับของสิทธิในการเข้าถึงและสิทธิในการเก็บหา

	Owner	Proprietor	Claimant	Authorized user	Authorized entrant
Access	x	x	x	x	x
Withdrawal	x	x	x	x	
Management	x	x	x		
Exclusion	x	x			
Alienation	x				

(ที่มา: Schalarger & Ostrom, 1992: 252)

สิทธิทรัพย์สินส่วนรวม (common property regimes) เป็นรูปแบบทรัพย์สินที่มีมาแต่เดิมเหนือสิ่งแวดล้อมหรือทรัพยากรธรรมชาติที่ใช้อยู่ร่วมกัน ในกลุ่มคนที่ดำรงชีพด้วยล่าสัตว์และเก็บอาหาร เลี้ยงสัตว์ สิทธิตามพฤตินัย (de facto right) เหนือที่ดินที่พวกเขาใช้ประโยชน์ สิทธิประเภทนี้มักมีข้อห้ามมิให้บุคคลนอกชุมชนเข้ามาใช้ทรัพยากรและกำหนดกฎระเบียบการใช้ประโยชน์สำหรับสมาชิกในชุมชนซึ่งอาจมีมาตรการกว้าง ๆ ในการกีดกัน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับชนิดของทรัพยากรและชุมชน (Devlin &

Grafton, 1998: 81-82) ภายใต้ระบบทรัพย์สินประเภทนี้ กลุ่มมีสิทธิ กีดกัน ผู้ที่มีใช้สมาชิกของกลุ่มและผู้ที่มีใช้สมาชิกของกลุ่มมีหน้าที่ยอมรับการกีดกันนั้น บัจเจกบุคคลที่เป็นสมาชิกของกลุ่มนั้นมีสิทธิและหน้าที่เกี่ยวข้องกับการใช้และการดูแลรักษาในทรัพยากรของตน

การไม่มีสิทธิในทรัพยากร (non-property or open access) หมายถึง สถานการณ์ที่ไม่มีกำหนดกลุ่มผู้ใช้หรือผู้ที่เป็นเจ้าของและทุกคนสามารถแสวงหาผลประโยชน์ได้ บัจเจกบุคคลมีทั้งสิทธิและไม่มีสิทธิเกี่ยวกับการใช้และการดูแลรักษาทรัพยากร ภายใต้สถานการณ์ดังกล่าวใครที่เข้าถึงทรัพยากรได้ก่อนก็จะมีสิทธิใช้ทรัพยากรนั้นก่อน

ดังนั้นข้อแตกต่างระหว่างระบอบทรัพย์สินอยู่ตรงกระบวนการในการตัดสินใจ (decision-making process) ระบอบทรัพย์สินของบัจเจกที่เป็นเจ้าของในทรัพย์สินสามารถตัดสินใจว่าควรทำอะไรได้โดยอิสระ จึงทำให้ฝังใจกันว่า ทรัพย์สินบัจเจกคือรูปแบบสถาบันที่มีประสิทธิภาพที่สุดในการจัดการทรัพยากรและพิทักษ์รักษาสิ่งแวดล้อม

จากระบบทรัพย์สินที่เกิดขึ้นทำให้เกิดแนวทางในการจัดการทรัพยากรที่แตกต่างกันบนเงื่อนไข 3 ประการ คือ องค์การทางสังคมในการจัดการทรัพยากร อำนาจในการจัดการทรัพยากร และความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากร ดังนี้

- ลักษณะองค์การทางสังคมของรูปแบบการจัดการทรัพยากรในระบอบทรัพย์สินของรัฐและเอกชนมักผูกติดอยู่ในหน่วยของพื้นที่และชนิดของทรัพยากร เช่น การกำหนดเขตพื้นที่ป่าของรัฐ การแบ่งที่ดินออกเป็นแปลง ๆ หรือการกำหนดเขตพื้นที่หาลาในทะเล เพื่อควบคุมทรัพยากร กิจกรรมและการเข้าถึงจากประชาชนหรือบุคคลอื่นหรือการใช้แนวเขตแดนเป็นหน่วยพื้นที่ในการจัดการทรัพยากรนั่นเอง ในกระบวนการกำหนดแนวเขตเหล่านี้กระทำขึ้นพร้อมกับการนิยามและจัดระเบียบสิทธิในการใช้ทรัพยากร ตลอดจนวางกฎเกณฑ์ต่าง ๆ ผ่านกฎหมาย เช่น กฎหมายที่ดิน กฎหมายป่าไม้ โดยกระบวนการเหล่านี้มักกละเลยหรือไม่ยอมรับสิทธิในทรัพยากรร่วมของท้องถิ่น (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544: 237)

- อำนาจในการจัดการทรัพยากรของรัฐและปัจเจกเกิดขึ้นเมื่อมีการสถาปนาอาณาเขตดินแดนหรือพื้นที่ พร้อมกับมาตรการกฎหมาย การออกระเบียบต่าง ๆ ในกรณีทรัพยากรของรัฐอำนาจในการกำกับดูแลตัดสินใจในการใช้ประโยชน์จะอยู่กับหน่วยงานของรัฐที่เกี่ยวข้องกับทรัพยากรนั้น ๆ เช่น ทรัพยากรป่าไม้อยู่ในอำนาจของกรมป่าไม้ ทรัพยากรแร่อยู่ในกรมทรัพยากรธรณี ลักษณะการใช้อำนาจจึงมีการรวมศูนย์อยู่ที่รัฐ รัฐเป็นผู้มีสิทธิตัดสินใจกำหนดรูปแบบการใช้ การจัดการทรัพยากร ขณะที่ประชาชนมีหน้าที่จะต้องเชื่อฟังในฐานะพลเมืองของรัฐที่ต้องปฏิบัติตามกฎหมายหรือนโยบายที่รัฐกำหนดขึ้น หากประชาชนละเมิดไม่เชื่อฟังก็จะได้รับการลงโทษตามกฎหมายแห่งรัฐ จุดอ่อนของสิทธิของรัฐก็คือการขาดความยืดหยุ่นต่อการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางสังคมและสิ่งแวดล้อม (Devlin & Grafton, 1998: 76-77)

- ความสัมพันธ์ของคนกับทรัพยากรทรัพย์สินส่วนรวมให้ความสำคัญกับการจัดความสัมพันธ์ระหว่างคนกับทรัพยากรในแง่ของสิทธิในการใช้ (usufruct rights) ซึ่งวางอยู่บนพื้นฐานของระบบคุณค่าในแง่มุมมองต่อธรรมชาติ ภูมิปัญญาในด้านต่าง ๆ เช่น ความรู้ในการดำรงอยู่ในระบบธรรมชาติ ความรู้ในการผลิตเครื่องมือเครื่องใช้ เป็นต้น กฎเกณฑ์ซึ่งถือเป็นระบบจารีตของท้องถิ่น ตลอดจนองค์การทางสังคมที่มีบทบาทสำคัญในการเอื้อให้สิทธิการใช้มีอำนาจบังคับใช้ได้ สิทธิการใช้จะเกิดขึ้นได้ก็ต่อเมื่อชุมชนหรือสังคมให้การยอมรับก็คือมีความชอบธรรม (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544: 221, 241) รวมทั้งการจัดการทรัพยากรการมอง “สิทธิเชิงเดี่ยว” (linear concept of rights) เป็นลักษณะของสิทธิแบบเบ็ดเสร็จเด็ดขาด (exclusive rights) เป็นการกีดกันและปิดกั้นการมีส่วนร่วม มนระบบสิทธิทรัพย์สินในทรัพยากร พบว่าในหลาย ๆ สังคมรวมทั้งสังคมไทยมีระบบ “สิทธิเชิงซ้อน” (complexity of rights) ผสมผสานอยู่ด้วย คือการอยู่ร่วมกันของสิทธิของหน่วยสังคมหลาย ๆ หน่วยบนพื้นที่เดียวกัน เช่น สิทธิในการจัดการทรัพยากรร่วมกันระหว่างรัฐและชุมชนในพื้นที่เดียวกัน (อานันท์ กาญจนพันธุ์, 2544: 219-220)

ในการจัดการทรัพยากร Strom (2008) พยายามค้นหากฎกติกาสากลเพื่ออธิบายว่า เพราะเหตุใดการจัดการทรัพยากรของชุมชน ผู้ใช้ทรัพยากรในพื้นที่ต่าง ๆ จึง

ประสบความสำเร็จโดย ทำความเข้าใจและหาลักษณะร่วมในเชิงสถาบันของชุมชน เรียกว่าหลักการออกแบบกติกา (design principle) ซึ่งมีทั้งสิ้น 8 ประการได้แก่

ประการแรก ความชัดเจนของขอบเขต (clearly defined boundaries) ขอบเขตในที่นี้มี 2 ส่วนคือ หนึ่ง ขอบเขตเกี่ยวกับผู้ใช้ คือชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรสามารถแยกแยะกันเองในชุมชนได้ว่าใครคือคนที่มีหรือไม่มีสิทธิในทรัพยากรนั้น และสอง ขอบเขตของทรัพยากร คือทรัพยากรที่ถูกรจัดการนั้นมีขอบเขตชัดเจนสามารถแยกแยะได้ระหว่างขอบเขตของระบบทรัพยากรที่ชุมชนดูแลกับระบบนิเวศเชิงสังคมที่ใหญ่กว่านั้น

ประการที่สอง ความสอดคล้องระหว่างกติกาว่าด้วยการเก็บเกี่ยวทรัพยากรและบำรุงรักษาระบบทรัพยากรกับเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ (congruence between appropriation and provision rules and local conditions) มี 2 ส่วน คือ หนึ่ง ความสอดคล้องระหว่างกติกาว่าด้วยการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและบำรุงรักษาระบบทรัพยากรกับเงื่อนไขทางสังคมและสิ่งแวดล้อมในพื้นที่ และสอง ความสอดคล้องกันระหว่างประโยชน์ที่สมาชิกจะได้ต้องสอดคล้องกับต้นทุนที่ลงไปด้วย

ประการที่สาม คนส่วนใหญ่ที่ได้รับผลจากการจัดการทรัพยากร มีสิทธิ์ร่วมตัดสินใจและปรับปรุงกติกาในการจัดการทรัพยากร (collective-choice arrangements allowing for the participation of most of the appropriators in the decision making process)

ประการที่สี่ การกำกับดูแลที่มีประสิทธิภาพโดยคนที่มีส่วนได้ส่วนเสียกับการใช้ทรัพยากรนั้น ๆ (effective monitoring by monitors who are part of or accountable to the appropriators) การกำกับดูแล มี 2 ส่วน คือ หนึ่ง มีการสอดส่องดูแลพฤติกรรมการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรและการบำรุงรักษาระบบทรัพยากรของผู้ใช้ทรัพยากรว่าเป็นไปตามกติกาที่วางไว้หรือไม่ และสอง มีการสอดส่องดูแลสภาพของทรัพยากรอย่างสม่ำเสมอ

ประการที่ห้า การลงโทษอย่างค่อยเป็นค่อยไป (graduated sanctions for appropriators who do not respect community rules) คือหากสอด

ส่งดูแลแล้วพบผู้กระทำผิดการลงโทษในครั้งแรก ๆ จะค่อนข้างเบามากในขณะที่การลงโทษผู้กระทำผิดละเมิดกฎหมายซ้ำซากจะมีความรุนแรงเพิ่มขึ้น

ประการที่หก ต้องมีกลไกในการจัดการความขัดแย้งที่มีต้นทุนต่ำและทำได้ง่าย (conflict-resolution mechanisms which are cheap and easy of access) ชุมชนที่ประสบความสำเร็จในการจัดการทรัพยากรจะมีกลไกในการจัดการความขัดแย้งระหว่างผู้ใช้กันเองหรือผู้ใช้กับเจ้าหน้าที่รัฐ ที่รวดเร็วและมีต้นทุนต่ำ

ประการที่เจ็ด รัฐบาลรับรู้และให้สิทธิแก่ผู้ใช้ทรัพยากรในการวางกติกาการใช้และจัดการทรัพยากร (minimal recognition of rights to organize)

ประการที่แปด กติกาและการจัดการทรัพยากรต้องเชื่อมโยงและสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่า (In case of larger CPRs: organisation in the form of multiple layers of nested enterprises, with small, local CPRs at their bases) ทั้งนี้เนื่องจากระบบทรัพยากร และการจัดการทรัพยากรเองก็ตั้งอยู่และเชื่อมโยงกับระบบนิเวศน์สังคมที่ใหญ่กว่านั้น ระบบการจัดการและกติกาจึงจำเป็นต้องสอดคล้องกับระบบที่ใหญ่กว่าด้วย

2.3 องค์ความรู้ทางนิเวศวิทยาการเมืองและการเคลื่อนไหวเชิงนิเวศ

นิเวศวิทยาการเมืองให้ความสำคัญกับการแสวงหาความรู้แบบองค์รวม บนพื้นฐานของการประยุกต์คุณค่า ภูมิปัญญาพื้นบ้าน/ท้องถิ่น วัฒนธรรมชุมชน การมีส่วนร่วมของชุมชนท้องถิ่น ให้เหมาะสมสอดคล้องกับธรรมชาติ ซึ่งมีหลักอยู่ 4 ประการ คือ (1) มองว่ามนุษย์เป็นเช่นเดียวกับสรรพสิ่งทั้งหลายในโลกธรรมชาติ (2) ระบบนิเวศธรรมชาติเป็นระบบที่เชื่อมโยงกันบนสายใยอย่างตัดขาดไม่ได้ (3) แต่ละส่วนประกอบจะมีศูนย์กลางชีวิตตนเอง (4) สรรพสัตว์ทั้งหลายในโลกธรรมชาติ (มนุษย์ พืชพันธุ์ สัตว์ป่า ฯลฯ) ต่างเป็นเพื่อนกันบนความเสมอภาค ปรัชญาดังกล่าวนี้เองมีบทบาทในการพัฒนาการและการก่อรูปจิตสำนึกที่เอื้อต่อการรักษาสิ่งแวดล้อมและเป็นเสมือนสิ่งกระตุ้นเตือนว่า การกระทำใด ๆ ของมนุษย์จะต้องครุ่นคิดและคำนึงว่าจะส่งผลกระทบต่อโลกธรรมชาติอย่างไร (ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์, 2542) นำไปสู่ขบวนการเคลื่อนไหวสิ่งแวดล้อมเชิงนิเวศวิทยาการเมือง ซึ่งได้กำหนดหลักการเพื่อเป็นกรอบแนวทางและ

ความเชื่อพื้นฐานของขบวนการเคลื่อนไหว 4 ประการ คือ (1) หลักประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม (2) หลักการกระจายรายได้และความเป็นธรรม (6) หลักสิทธิมนุษยชนของปัจเจกบุคคล (4) หลักความหลากหลาย ยุทธศาสตร์การเคลื่อนไหวของนิเวศวิทยาการเมืองได้กำหนดและนิยามตัวเองเป็นขบวนการเคลื่อนไหวทางสังคมแนวใหม่ ซึ่งจุดเน้นสำคัญอยู่ที่การพยายามสร้างและยึดครองพื้นที่ทางวัฒนธรรม (culture sphere) ผ่านชุมชนและประชาสังคม ซึ่งมีสาระสำคัญคือ (1) ยุทธศาสตร์การสร้างและยึดครองพื้นที่ทางวัฒนธรรม เพื่อการเปลี่ยนแปลงค่านิยม การพัฒนาทางเลือกสำหรับชีวิต (changing values and developing life styles) และ การสร้างวิถีชีวิตแบบใหม่ (creation of new life styles) (2) ยุทธศาสตร์การสร้างชุมชนและประชาสังคม นิเวศวิทยาการเมืองมองว่าความเป็นสังคมสมัยใหม่ทำให้สูญเสียความเป็นชุมชน (sense of community) ควรมีการรื้อฟื้นความเป็นชุมชนขึ้นมาใหม่ โดยเน้นการรวมกันเป็นกลุ่ม องค์กรและเครือข่าย ผ่านการระดมมวลชนและประชาสังคม ชุมชนกลางอากาศ ชุมชนไซเบอร์ ชุมชนนักวิชาการและชนชั้นกลาง เพื่อร่วมกันแก้ปัญหาพยายามดำเนินกิจกรรมโดยการลอบรัฐข้ามรัฐ (bypass the state) และถักทอเป็นเครือข่ายความร่วมมือเพื่อกระทำการในประชาสังคม (ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์, 2546)

แนวคิดนิเวศวิทยาการเมือง จึงเป็นแนวคิดเชิงวิพากษ์ที่ต่อกรกับความเชื่อ เศรษฐศาสตร์การเมือง โดยทำความเข้าใจความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่าง ธรรมชาติและสังคม วิเคราะห์อำนาจ ในการเข้าถึงและควบคุมเหนือทรัพยากรและ ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เป้าหมายเพื่ออธิบายความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมโดยเฉพาะ อย่างยิ่งในแง่ของการต่อสู้ ความรู้ อำนาจและปฏิบัติการ รวมทั้งการเมือง ความ ยุติธรรมทางสังคมและการบริหารจัดการ (Watts, 2000; Robbins, 2012: 16)

3. แนวคิดความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม

ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมเป็นผลมาจากปิดกั้นทรัพยากรโดยการจัดสรร ของรัฐ (state authority) บริษัทเอกชน (private firms) หรือชนชั้นนำทางสังคม (social elites) เป็นความขัดแย้งระหว่างกลุ่ม ปัญหาทางสิ่งแวดล้อมเป็นปัญหาทาง

การเมือง (politicized) เมื่อกลุ่มท้องถิ่น (local elites) แทรกแซงควบคุมทรัพยากรของกลุ่มหรือทรัพยากรส่วนรวม (collective resources) โดยอิทธิพลอำนาจการจัดการในการพัฒนาโดยตัวแทนรัฐหรือบรรษัทเอกชน (Robbins, 2012: 20) ดังนั้นความขัดแย้งระหว่างชุมชนกับระบบนิเวศที่มีอยู่ จึงเปลี่ยนมาสู่การอนุรักษ์หรือนโยบายการพัฒนาทรัพยากร มีรากฐานของข้อโต้แย้งใน 3 ฐานของนิเวศสังคม (social ecology) คือ ทฤษฎีสตรีนิยม (feminist theory) วิจัยทรัพย์สิน (property research) และการศึกษาการวิพากษ์การพัฒนา (critical development studies) โดยหนึ่ง การถกเถียงจากความเข้าใจระบบโครงสร้างสังคม ของการแบ่งงานกันทำและความแตกต่างทางอำนาจในการกระจายการเข้าถึงและความรับผิดชอบต่อธรรมชาติและระบบ สอง ปฏิกริยาความเข้าใจระบบความซับซ้อนของทรัพย์สินในประเด็นสิทธิการเมืองและประวัติศาสตร์ และสาม ประสบการณ์จากประวัติศาสตร์ของกิจกรรมการพัฒนาแสดงซึ่งรากของสมมติฐานเกี่ยวกับ ชนชั้น เชื้อชาติ และเพศสภาพของการมีส่วนร่วมในการพัฒนา ผลจากนโยบายความยากจนและความไม่สม่ำเสมอของนโยบาย (Robbin, 2004: 173)

ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมจึงมองในประเด็นต่อไปนี้

1) โครงสร้างทางสังคมกับความแตกต่างในการเข้าถึงสิ่งแวดล้อมและความรับผิดชอบ (social structure as differential environmental access and responsibility) การแบ่งงานกันทำและการเข้าถึงทรัพยากรเป็นเครื่องหมายของสังคมมนุษย์ทั่วโลก จากสังคมประวัติศาสตร์ข้ามผ่านแต่ละยุคสมัยเป็นการแบ่งงานกันทำเป็นการเข้าถึงและความรับผิดชอบต่อธรรมชาติอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ ทำที่สุดจากกฎเกณฑ์มุมมองทางการเมือง โครงสร้างจริยธรรมศีลธรรมผูกมัดการเข้าถึง โอกาสและความไม่ยุติธรรมของแรงงานมักถูกปฏิเสธกลายเป็นการต่อสู้ทางการเมืองของประวัติศาสตร์ของสิทธิผู้หญิง สหภาพแรงงาน สิทธิพลเมืองในสหรัฐอเมริกา (the history of woman's rights, unionization, and civil rights in the United States) (Robbin, 2004: 174) ดังนั้นความกังวลต่อการการศึกษาความจริงทางสังคมของนักนิเวศวิทยาการเมืองมี 2 ประการ หนึ่ง วิถีวิทยาการศึกษา การตรวจสอบกิจกรรมการพัฒนาทางสิ่งแวดล้อมหรือผลกระทบของการอนุรักษ์ โดยมีประเด็นว่า ใครควบคุม

(who controls what) ใครตัดสินใจ (who is allowed to decide about what) และใคร ถูกคาดหวัง (who is expected to do what tasks) ถ้าผลกระทบของการอนุรักษ์เปลี่ยนแปลงระบบนิเวศ ผลผลิตเพิ่มเติมก็คืขวางหรือมีผลกระทบในความแตกต่างของกลุ่มอาจเพิ่มความขัดแย้งและการต่อสู้ ดังนั้นการเมืองใดหรือการมุ่งพัฒนาเฉพาะกลุ่มระบบสิ่งแวดล้อมจะถูกควบคุมโดยกลุ่ม เพศวิถีหรือชุมชนเหมือนกับความพยายามทางการเมืองที่แตกต่างของผู้ผลิต ผู้จัดการ ขณะนี้นัยทางภูมิศาสตร์ผูกติดโดยอิทธิพลของระบบนิเวศร่วม ซึ่งอธิบายด้วยสิทธิและความรับผิดชอบของคนรวยและคนจน คนดั้งเดิม คนรุ่นใหม่ ผู้ชายและผู้หญิง (these rights and responsibilities of the rich and poor, old and young, men and women) เป็นความพยายามในการวิจัยทางนิเวศวิทยาการเมือง และสอง การพิจารณาการแบ่งงานกันทำ การเข้าถึงและการตอบสนองงกติกาของศูนย์กลางไม่ใช่หนทางในการแก้ปัญหา การเปลี่ยนแปลงนิเวศซึ่งเป็นภาระเกินควร ผลประโยชน์ที่ซ่อนเร้นของการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมรวมถึงการฟื้นฟูหรือการทำลาย (Robbin, 2004: 174)

2) สถาบันทรัพย์สินซึ่งเป็นการสร้างทางการเมือง (property institutions as politically partial constructions) สถาบันทรัพย์สินพิสูจน์ความซับซ้อนของสิทธิที่กระจายเฉพาะมีอิทธิพลต่อสังคม/การเปลี่ยนแปลงทางนิเวศ ความคิดของทรัพย์สินควรเป็นกลุ่มของสิทธิ (bundle rights) มากกว่าสิทธิเอกชน (singular rights) ความเป็นเจ้าของ ในความเป็นจริงไม่มีในระบบที่มีอยู่ ความเป็นเจ้าของแบ่งสิทธิหลากหลายผูกขาดโดยปัจเจกชนหรือโดยกลุ่ม รวมถึงการแบ่งแยกสิทธิการครอบครอง การใช้ การจัดการ การควบคุมรายได้จากการใช้และการควบคุมมูลค่า (Honore, 1961; Robbin, 2004: 174-175)

ความซับซ้อนของสิทธิมีวิวัฒนาการมายาวนานในการจัดการป่าไม้ พืชเชิงเดี่ยว ทุ่งหญ้า (trees, crops and grasses) และระบบหลากหลายในการแบ่งงานกันทำในชุมชนท้องถิ่น สิทธิของปัจเจกชนนำมาซึ่งความขัดแย้งในทรัพยากร การขาดทุนจากผลผลิต (production losses) และการเพิ่มขึ้นของความเหลื่อมล้ำ (increasing inequality) ซึ่ง Meinzen-Dick et al. (1997: 1300) ชี้ให้เห็นแนวโน้มของสิทธิปัจเจกชนและการเป็นเจ้าของที่ดิน น้ำ และป่า บนเงื่อนไขของประสิทธิภาพทาง

เศรษฐกิจและเป็นการตัดสิทธิผู้ใช้ให้เป็นชายขอบและจำกัดสิทธิผู้หญิงในทรัพยากร ดังนั้นการจักระบบทรัพย์สินควรมีความยืดหยุ่นมากขึ้นและเชื่อมโยงกับผู้ใช้ทรัพยากรที่หลากหลาย (Robbin, 2004: 175)

3) การพัฒนาสิ่งแวดล้อมและชนชั้น เพศสภาพ ชาติพันธุ์ และการจินตนาการ (environmental development and classed, gendered, raced and imaginaries) งานวิจัยความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมคือรากของประวัติศาสตร์ของการอนุรักษ์และการพัฒนาในแบบของหลังอาณานิคม และการวิพากษ์สตรีนิยม การวิเคราะห์หลังอาณานิคม การสร้างประวัติศาสตร์การพัฒนาและการริเริ่มการจัดการสิ่งแวดล้อมมีจินตนาการบนสมมติฐานของชนชั้น เพศสภาพและชาติพันธุ์ โดยเฉพาะการพัฒนาชาวนาชนบท ปศุสัตว์ ชาวประมง สมมติฐานเกี่ยวกับจินตนาการของผลประโยชน์ มีแนวโน้มเป็นสาเหตุความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม การกำหนดนโยบายและการตัดสินใจเป็นเรื่องการแบ่งปันผลประโยชน์ (shared interests) เพราะการเมืองชายขอบไม่ปรากฏอำนาจในการตัดสินใจ การไม่สนใจกฎในการจัดการ การเก็บรักษาหรือการเก็บเกี่ยวจากระบบสิ่งแวดล้อมกลายเป็นความขัดแย้ง ผลกระทบของการจัดการสิ่งแวดล้อมโลกนำมาซึ่งการต่อสู้ของท้องถิ่น เมื่ออำนาจภายนอกเปลี่ยนแปลงเงื่อนไขในการดำรงชีพของพวกเขา (Robbin, 2004: 175-176)

จากความขัดแย้งความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมและเงื่อนไขของปัญหาสิ่งแวดล้อมข้างต้น มองเชิงพื้นที่นิเวศ (ecological space) Hille (1997) ชี้ว่า อัตราการใช้ทรัพยากรทั่วโลกในปัจจุบันอย่างน้อยและไม่ยั่งยืนและการกระจายการแบ่งปันปันส่วนจากทรัพยากรไม่มีความยุติธรรมและยั่งยืน คนส่วนน้อยเท่านั้นที่ลดการใช้ทรัพยากร ดังนั้นเพื่อแก้ปัญหาสิ่งแวดล้อม Robbins จึงได้เสนอประเด็นวิจัยทางนิเวศวิทยาการเมืองใน 5 ประเด็นหลักเพื่อนำไปสู่ความยุติธรรม ทางสังคมและความยั่งยืนทางนิเวศ ได้แก่

- ความเสื่อมโทรมและการกลายเป็นชายขอบ (the degradation and marginalization thesis) การวิจัยสำรวจเงื่อนไขของการเปลี่ยนแปลงสิ่งแวดล้อม ซึ่งการวิจัยแสดงให้เห็นความเสื่อมโทรมภายใต้ของ

สิ่งแวดล้อมภายใต้บริบททางการเมืองและเศรษฐกิจที่มีขนาดใหญ่กว่าโทษคนขาย
ชอบ

- การอนุรักษ์และการควบคุม (the conservation and control thesis) การวิจัยอธิบายความล้มเหลวของการอนุรักษ์จากการควบคุม

- ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมและการกีดกัน (the environmental conflict and exclusion thesis) การวิจัยสำรวจความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมซึ่งเป็นส่วนของบทบาทหญิงชาย ชนชั้น และการต่อสู้โดยควบคุมการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ

- สิ่งแวดล้อมและอัตลักษณ์ (the environmental subjects and identity thesis) การวิจัยอัตลักษณ์ทางการเมืองและการต่อสู้ทางสังคมและความสัมพันธ์ ซึ่งเป็นประเด็นพื้นฐานการดำรงชีพและกิจกรรมทางสิ่งแวดล้อม

- ผู้กระทำทางการเมืองและตัวแสดง (political objects and actors thesis) วิจัยบทบาทของผู้กระทำที่เป็นปัจจัยและส่งผลกระทบต่อระบบเศรษฐกิจและการเมือง (Robbins, 2012: 21-23)

แนวคิดความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม จึงเป็นแนวคิดที่วิเคราะห์เกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ ภายใต้ทฤษฎีสตรีนิยม การวิจัยระบบทรัพย์สินและการวิพากษ์การพัฒนา โดยการถกเถียงจากระบบโครงสร้างสังคม การแบ่งงานกันทำ ความรับผิดชอบต่อธรรมชาติและควมสลับซับซ้อนของสิทธิทรัพย์สินจากประวัติศาสตร์รับหลักการอำนาจเชิงชนชั้น ชาติพันธุ์ วิถีเพศ รวมถึงสถาบันทรัพย์สินซึ่งเป็นการผลิตสร้างทางการเมือง เงื่อนไขของความ ดังนั้นเพื่อคลี่คลายปัญหาสิ่งแวดล้อมและความขัดแย้ง Robbins (2012) จึงได้เสนอ 5 ประเด็นหลักการวิจัยนิเวศวิทยาการเมืองได้แก่ การวิจัยการศึกษาความเสื่อมโทรมและการกลายเป็นชายขอบภายใต้บริบททางการเมืองและเศรษฐกิจที่มีขนาดใหญ่ ความล้มเหลวของการอนุรักษ์จากการควบคุมบทบาทหญิงชาย ชนชั้นและการต่อสู้เพื่อการควบคุมและการเข้าถึงทรัพยากรธรรมชาติ รวมถึงอัตลักษณ์ทางการเมืองและการต่อสู้ทางสังคมเพื่อการดำรงชีพและผู้กระทำทางการเมืองและตัวแสดง

4. บทสรุป

การศึกษาการจัดการทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมในแนวเศรษฐศาสตร์การเมืองโดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาทางการเมืองซึ่งเป็นแนววิเคราะห์เชิงวิพากษ์ขั้นต้นผนวกกับหลักการทางนิเวศวิทยาที่รวมเอาตัวแสดงสำคัญ หรือกลุ่มผู้มีส่วนได้ส่วนเสีย เข้ามาวิเคราะห์ด้วยกรอบแนวคิดนิเวศวิทยาการเมืองจึงเน้นไปที่การวิเคราะห์ความสัมพันธ์เชิงอำนาจของคนกลุ่มต่าง ๆ ในสังคม ในความสัมพันธ์ทางการผลิตกับความสัมพันธ์ทางการเมือง รวมทั้งปฏิสัมพันธ์ระหว่างโครงสร้างกับตัวบุคคลกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อมและการให้ความหมาย โดยวิเคราะห์ประวัติศาสตร์ของการเปลี่ยนแปลงทางสิ่งแวดล้อม ความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นความขัดแย้งเกี่ยวกับสิทธิในทรัพยากรธรรมชาติ มองผ่านระบบสิทธิทรัพย์สิน รวมถึงการเคลื่อนไหวทางนิเวศ การศึกษาปัญหาสิ่งแวดล้อมโดยใช้แนวคิดนิเวศวิทยาจึงเป็นวิชาวิจิตรระหว่างสังคม และทรัพยากรกับชนชั้นและกลุ่มสังคมเพื่ออธิบายการเปลี่ยนแปลงและทางเลือกท้องถิ่นภายใต้อำนาจเศรษฐศาสตร์การเมืองโลกและบริบทท้องถิ่น วัฒนธรรมการเมืองรวมทั้งจินตภาพและมุมมองชีวิตในบริบทการเมือง สิทธิการดำรงชีพและความยุติธรรมทางสังคม โดยวิเคราะห์ความซับซ้อนของความสัมพันธ์ระหว่างธรรมชาติและสังคม วิเคราะห์อำนาจในการเข้าถึงและควบคุมเหนือทรัพยากรและผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม เป้าหมายเพื่ออธิบายความขัดแย้งทางสิ่งแวดล้อมบนฐานการต่อสู้ด้วยความรู้ อำนาจและปฏิบัติการ รวมทั้งการเมือง ความยุติธรรมทางสังคมและการบริหารจัดการ รวมทั้งการรื้อถอนเรื่องเล่าที่นำไปสู่การครอบงำทางสิ่งแวดล้อม โดยใช้เหตุผลและหลักฐานในทางประวัติศาสตร์เป็นเครื่องมือในการพิสูจน์ทฤษฎีและอธิบายปรากฏการณ์ที่เกิดขึ้นซึ่งท้ายที่สุดแล้วก็จะนำไปสู่ความจริงที่เป็นแก่นแท้ที่ซ่อนอยู่เบื้องหลังปรากฏการณ์ที่เรามองเห็น

รายการอ้างอิง

เอกสารภาษาไทย

- กนกศักดิ์ แก้วเทพ. (บ.ก.). (2550). *มรรควิธีเศรษฐศาสตร์การเมือง (1)*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- จิรากรณ์ คชเสนี. (2556). *นิเวศพัฒนาเพื่อความยั่งยืน*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ไชยณรงค์ เศรษฐเชื้อ. (2543). *นิเวศวิทยาการเมืองของการสร้างเขื่อนขนาดใหญ่ในประเทศไทย: กรณีศึกษาโครงการเขื่อนแก่งเสือเต้น*. วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, สาขาวิชาการจัดการสิ่งแวดล้อม, บัณฑิตวิทยาลัย, มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- ณัฐพงศ์ จิตรนิรัตน์. (2546). การมีส่วนร่วมของกลุ่มประชาคมในการพัฒนาการปกครองท้องถิ่นของสงขลา. *วารสารมหาวิทยาลัยทักษิณ*, 6 (2): 30-34.
- ปรีชา เปี่ยมพงศ์สานต์. (2541). *นิเวศเศรษฐศาสตร์และนิเวศวิทยาการเมือง*. กรุงเทพฯ: จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- อานันท์ กาญจนพันธุ์. (2543). "สิทธิในการเข้าถึงทรัพยากร : สถานภาพการศึกษาเกี่ยวกับวิถีคิด". ใน *พลวัตของชุมชนในการจัดการทรัพยากร: กระบวนทัศน์และนโยบาย*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.
- _____. (2544). *วิถีคิดเชิงซ้อนในการวิจัยชุมชน พลวัตและศักยภาพของชุมชนในการพัฒนา*. กรุงเทพฯ: สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

เอกสารภาษาต่างประเทศ

- Bryant, R. L. (1992). Political ecology: An emerging research agenda in Third-World studies. *Political Geography*, 11 (1).

- Ostrom, E. (1990). *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*. New York: Cambridge University Press.
- _____ (2000). Private and Common Property Rights. In Bouckaertand, B. & Geest, G. de. (eds.). *Encyclopedia of Law and Economics Vol. II: Civil Lawand Economics*. Cheltenham: Edward Elgar.
- _____ (2008). Design principles of robust property-right: What have we learned?. In Ingram, K. G. & Hong, Y. H. (eds). *Property right and land policies*. Cambridge: Lincoln Institute of Land Policy.
- Robbins, P. (2004). *Political Ecology*. Massachusetts. Blackwell Publishing.
- _____. (2012). *Political Ecology*. (2nd ed.) New York: John Wiley & Sons.
- Schlager, E. & Ostrom, E. (1992). The Formation of Property Right in Susan Hanna. In Folke, C. & Marler, K. G. (eds). *Right to Nature: Ecology, Economic, Cultural and Political Principles of Institutions for the Environment*. Washington D.C.: Island Press.